

Снежана Р. Туцаковић¹

ЛИК КРАЉИЦЕ АНЕ У ДРАМИ *ОГЊЕНА КУПИНА* ЈЕЛИЦЕ ЗУПАНЦ

Предмет анализе овог рада јесте лик Ане Комнине у *Житију светског Саве* Теодосија Хиландарца и модерној драми *Огњена купина* Јелице Зупанц. Посебна пажња је усмерена мотиву страдања због жене. Обликовање лика краљице Ане у *Житију светског Саве* надовезује се на уобичајену негативну представу о жени. Она је представљена је као главни кривац за Радослављево свргавање с престола. На адекватним примерима је показано да се Јелица Зупанц при уметничкој обради чувене приче о краљици Ани и у изградњи њеног лика умногоме ослањала на Теодосијево *Житије*. Комбинујући аутентичне историјске податке и детаље које пружа *Житије*, ауторка драме је створила једну од најупечатљивијих женских фигура у српској историјској драми.

Кључне речи: краљица Ана, жена, страдање, лепота, острашћеност, историја, странкиња

Судбина Ане Комнине, кћерке епирског владара Теодора I Анђела Дуке Комнина и супруге краља Радослава, обележила је историју средњег века. Биографија византијске принцезе је махом оскудна и историјски извори претежно доносе догађаје који летимично описују њен живот. Према наводима историчара, удата је за краља Радослава крајем 1219. или почетком 1220. године, пре доласка новопросвећеног архиепископа Саве у Србију и заоштравања његових односа са Димитријем Хоматијаном. Брак је склопљен из политичких разлога, јер су родбински односи са Теодором Анђелом били најбоље средство којим би се обезбедила његова толеранција у сукобу са Охридском архиепископијом, на коју је Сава унапред рачунао (в. Kisas 1978: 131-139). Готово сви историчари, који су говорили о краљици Ани и њеном браку са српским краљем, позивали су се на *Житије светског Саве* Теодосија Хиландарца.²

Хиландарски игуман је Ану осликао крајње негативно, што представља један „од првих примера приказивања жене као узрока страдања у српској књижевности. Опште је мишљење да средњи век није био наклоњен женама. Веома често у литератури жена је приказана крајње не-

1 snezana.tucakovic@yahoo.com

2 „Књижевно наслеђе српског средњег века не може се замислити без великог дела Теодосија Хиландарца. То су најлепши и најзначајнији стари српски текстови: опширна житија и велике, сложене службе, канони и похвале. Песник и прозни писац, подједнако успешан у оба рода, Теодосије обележава целу једну епоху српске културе, која се од монументалних, свечаних Сопоћана развила до топле, узбудљиве Грачанице, од строге, аскетски темељне, мада светле ортодоксије – до радосног уживања у плодовима остварене духовности“ (Bogdanović 1992: VII).

гативно - она је оличење зла, продужена рука ђавола, спремна да учини или наговори на зло дело“ (Tomlin 2011: 7). Теодосије је описао Ану као злонамерну и лукаву жену и то све са циљем како би је окривио за многе неповољне догађаје које су задесиле двор краља Радослава. Изрекао је низ осуда, почевши од тога да је она крива за Радослављево неурачунљиво понашање, које је допринело његовом свргавању с престола. С друге стране, Радослава је идеализовао и представио као оличење хришћанских врлина, благопохваланог, пожртвованог владоца, красног и изванреданог краља, који је страдао због зле жене, изгубио разум и круну, а напослетку, изгнан побегао у Драч. „Јер благочастиви Радослав краљ у свему најпре благопохвалан и изванредан, постаде покоран жени, од које и би повређен умом. Властела је негодовала због неурачунљивости ума његова и одступила од њега и приступила млађем брату његову Владиславу, те међу браћом настаде мржња и гоњење због горке славе краљевства“ (Teodosije 1992: 169).

Када је реч о негативним особинама краљице Ане, Теодосије сведочи и о њеном прељубничком чину. Несрећу која је задесила Радослава у Драчу, узроковао је Анин љубавник, некакав Фруг, који не само да је краљу отео жену, већ је покушао и да га убије. „Али му због лепоте жене његове стадоше завидети, и после кратког времена би лишен те злонаравне и лукаве жене, јер беше друга Далида као прва Сампсону, и ова се нађе крива своје красноме господину, јер по њеној вољи оте је од њега велики Фруг који је владао градом и устреми се да га коначно убије“ (Teodosije 1992: 169). У жељи да нагласи њену кривицу, Теодосије прави паралелу са Далилом, библијским лицем из *Књиже о судијама*. Наиме, Филистејски кнезови, чувши за љубав коју Самсон осећа према Далили, пронађоше је и рекоше: „Превари га и искушај где му стоји велика снага и како бисмо му доскочили да га свежемо и савладамо. А ми ћемо ти дати сваки по хиљаду и сто сребрника“ (*Књига о судијама*: 16, 5). Опчињен и занесен, Самсон јој је отворио своје срце и открио да је извор његове снаге у дугој коси. „А она га успава на крилу своје. И дозвољава те му обрија седам прамена косе с главе, и она га прва савлада кад га остави снага његова“ (*Књига о судијама*: 16, 20). Тако је Самсон страдао због зле жене, Филистеји су га заробили, оковног га одвели у тамницу и ископали му очи.

Причу о трагичној судбини краља Радослава, Теодосије завршава речима: „Поменути Радослав побегавши од смртоносног мача, изгнан из краљевства и лишен жене и одашуд у недоумици о себи, одмах прибеже светом архиепископу као својему оцу, а свети га прими радосне душе и довољно га утеши слатким речима од скрби, која му се догоди од брата и од лукаве жене. А хотећи зауставити братовљево непријатељство против њега, украси га анђелским и иначким образом, назвавши га Јован монах уместо Радослав“ (Teodosije 1992: 169).

Занимљиво је да један други средњовековни литерарни спис, проистекао из пера Доментијана, уопште не спомиње Анину кривицу и њен

негативни утицај на Радослава. Доментијан говори само о склапању њиховог брака. „И оженивши га од грчкога цара кир Теодора, и двоструко утврди своје отачаство, и сваку добру веру насади у њему“ (Domentiјan 2001: 277). Тако и неки историјски извори о смени престола говоре на сасвим другачији начин. Мандић ће узроке за овај догађај пронаћи у развоју политичких прилика на Балкану, а посебно ће нагласити да је према краљици, која је све ове године без икаквог разлога сматрана за издајницу и неверницу, учињена велика неправда. „Његов таст, цар Теодор, изгубио је живот 1230. године у борби са Бугарима, па су ови од тада, на челу са царем Асеном II, имали великог утицаја на политику целог Балкана, па и Србије. Владислав је већ тада, или нешто касније постао Асанов зет. Радослав, син грчке принцезе, васпитан у духу грчке културе, човек филозофске природе, није, изгледа, имао ни жеље ни спремности да буде владар војник. Бавио се богословским питањима, дописивао са тадашњим охридским архиепископом, чувеним Димитријем Хоматијаном, који нимало није био пријатељ самосталне српске цркве. Изгледа да је Радослав, на ужас стрица Саве и уз негодовање племства, и саму српску цркву хтео опет да потчини грчкој Охридској архиепископији. Сви ти разлози, дакле додавши још и бујност младог Владислава, довели су до Радослављевог уклањања са престола Србије“ (Mandić 1975: 10). Овакве ставове проналазимо и код Станојевића, који сматра да је Ана неоправдано окривљена и да не постоје елементи који могу потврдити њено неверство. Према његовом мишљењу „није сигурно да ли је цела та романтична прича истинита, или је измишљена. По томе што се у нашим Поменицама бележи, да се Ана покалуђерила и да је као калуђерица умрла у Србији, изгледа да се целој овој причи, забележеној скоро сто година после самих догађаја, не може поклонити пуна вера“ (Stanojević 1923: 50).³

Међутим, постоје историчари који су подржали Теодосијев став, почевши од Руварца, који каже „да је са жене своје Радослав пострадао, да је с ње престо изгубио, потуцао се изван земље своје и напослетку расу обукао и умро“ (Ruvarac 1934: 5). Са њим се слаже и Јиречек, који наглашава да је „Радослављева највећа несрећа била његова жена, због које се тужан и без круне вратио у отаџбину, па завршио живот у тамници као калуђер Јован“ (Jireček 2010: 173).

Различита су тумачења због којих је Ана негативно обојена. Сматра се да је „Анина изузетна лепота заправо представљала језгро потоњих прича о њеној прељуби“ (Kisas 1978: 134). Такође, постоји мишљење „да краљица Ана није била прихваћена у Србији, јер је са својим мужем била на страни Хоматијана, противника српске аутокефалности“ (Barišić 1978: 261).

Овако занимљива казивања о судбини кћерке епирског цара Теодора Анђела инспирисала су Јелицу Зупанц, која јој је посветила драму

³ Поред историчара чије смо тврдње изнели, потребно је споменути и Светислава Вуловића, Михаила Ласкариса, Јована Радонића. Они су такође посумњали у исправност и тачност Теодосијевог казивања.

Огњена кујина.⁴ Веома је интересно сагледати на какав начин једна савремена историјска драма осликава лик краљице Ане, као и ауторкин однос према историјским изворима које је имала на располагању.

Јелица Зупанц је пронашла инспирацију у стварним историјским догађајима, те је главна тема драме свађа око престола између синова Стефана Првовенчаног, Владислава и Радослава. Радња драме је смештена на двор краља Радослава, а дешава се за време Божића, 1230. године. Међутим, релативност времена у коме се радња дешава, потврђује дидаскалија: „Србија, 13. век. Као да није било тако давно“ (Зупанц 1992: 89). Овај историјски догађај и историјска имена послужили су ауторки само као оквир у који се смешта поетска драма. „Свађа око престола, однос световне и духовне власти, Истока и Запада, Византије и Рима и слична општа места историје, инспирисали су уметнике у различитим временима да створе политички ангажовано дело, да критикују неку друштвену појаву, или да као што је случај са драмом *Огњена кујина*, да таква општа места искористе само као основу дела, не доводећи у питање да ли се неки догађај збио или не, и не полемишући са историјом у том смислу“ (Štefković 2007: 12). Зато с правом Марта Фрајнд истиче да „писац историјске драме не жели да опише стварност једног тренутка, реалност догађаја или личности. Њему је далеко важније да изложи своје виђење дате реалности онако како је она већ описана или протумачена, тачније речено измењена у историјском приказу“ (Frajnd 1996: 13).⁵ Историја је према њеним речима „оквир излагања општијих песникових ставова о извесним друштвеним проблемима“ (Frajnd 1996: 14).

У *Огњеној кујини*, жена краља Радослава покреће драмску радњу и један је од главних ликова. Појављује се већ у првој сцени и улази демонстративно „брзо, шуштећи хаљинама“ (Зупанц 1992: 89). Њена појава и говор одмах стварају непријатну ситуацију која разара наизглед празничну атмосферу. У назнакама се наговештава каква је њена природа. Оцртана као самовољна, раскалашна, заносна и лепа, доминира од самог почетка драме. Наиме, она је све, само не мирна, скромна и смерна краљице, која итекако зна која је њена улога и положај на двору. Поступак којим се може оправдати оваква тврдња јесте њено упорно инсистирање

4 Драма *Огњена кујина* објављена је у „Сцени“ 1992. године, а потом у „Рашкој“ 1977. Театар „Јоаким Вујић“ премијерно је на сцену поставља 9. октобра 1977. године (в. Volk 2006: 494).

5 Национална историја и легенда биле су теме драмских текстова више од двеста педесет година. Извођење *Трагедокомедије* Емануила Козачинског 1734. године и појаве њене прераде Јоакима Вујића, били су само наговештаји богате драмске традиције. Међу најзначајније драмске текстове 19. века сврставају се драме Атанасија Николића, Светислава Стефановића, Лазара Лазаревића, Јована Стерије Поповића, Матије Бана, Лазе Костића, Ђуре Јакшића, Милоша Цветића, Драгутина Илића. На преласку из деветнаестог у двадесети век, историјска драма одумире и повлачи се пред другим драмским жанровима. Последњих деценија двадесетог века, историја почиње поново да васкрсава на српским позорницама. Нови тип историјске драме могуће је окарактерисати као драму преиспитивања прошлости, за разлику од оне коју је стварао деветнаести век и која је увек била драма слављења прошлости (в. Frajnd 1996: 75-87).

рање на томе да седне поред архиепископа Саве, на место које по праву припада Владиславу. Ана ће у једном моменту иронично поставити питање: „Ја имам краљевску круну, зар не“ (Зупанц 1992: 89)? На тај начин ће успети да оствари зацртани циљ и да обезбеди себи жељено место. Ана ће, дакако, имати пуну подршку од стране свог мужа, који ће на све могуће начине покушавати да оправда њене непримерене поступке.

За време Божићног ручка, којем присуствују архиепископ Сава, Евдокија, Радослав, краљица Ана ће изговорити речи које сведоче о читавој атмосфери и стању на средњовековном двору.

„Ана: Рећи ћу вам све што знам. Владислав Вас не воли. Радослав се плаши Вас. Ја се састајем са Деклером. Евдокија? О, Евдокију чак и не мрзим. Владислав је са војском, под пуном ратном спремом. Хоће престо. Све би учинио за њега“ (Зупанц 1992: 90).

Исцрпна анализа показаће да се Јелица Зупанц при уметничкој обради чувене приче о краљици Ани, и у изградњи њеног лика у многоме ослањала на Теодосијево *Житије светио̄г Саве*. Стога, и увој драми краљица је негативно обојена, узрок је трагичним дешавањима на двору Немањића, па се и све одговорности за Радослављево свргавање с престола, приписују њој.⁶ Ауторка драме истиче Анин велики утицај на краља, а посебно наглашава његову несигурност, слабост и покорност. У потпуности занесен и предан захтевима фаталне лепотице, као лутка на концу, ускраћен је могућности да изгради јасан став и да самостално управља својим поступцима.

Ана је у драми, као и *Житију*, али и у свим историјским списима, принцеза грчког порекла.⁷ Важно је споменути начин на који она као византијска принцеза која стиже из једне потпуно другачије средине види Србију, земљу у којој јој је због политичких разлога досуђено да живи. За

6 Занимљиво је споменути да историјска драма 19. века Андрија Хумски Андре Гавриловића, такође осликава лик краљице Ане као зле жене, због које краљ Радослав бива свргнут с престола.

7 У науци никада није оспоравано њено грчко порекло. Међутим, појављивала са су се неслагања о томе ко је заправо био њен отац. Наиме, старији историчари, Рајић, Пејачевић и Енгел грешили су када су говорили да је Ана била кћерка Теодора Ласкара. Ову грешку је први уочио Иларио Руварац. „А ја велим, да се Радослав није могао оженити кћерју Ласкаревом и да ни једна од кћери Тодора Ласкара није била за наших Радославом. И по домаћим нашим изворима и по Византинцима била је прва жена Стефана, првовенчаног краљ, Евдокија, кћи Алексија III Комнина, грчког цара, и та је родила Радослава; а по истим Византинцима имао је Тодор Ласкар за жену другу кћер Алексија Комнина, по имену Ану. Ана је била дакле рођена тетка нашем Радославу и Радослав се није могао оженити својом сестром од тетке [...] Кад дакле жена Радослављева није била кћи Тодора Ласара, да ког је онда рода и племена била? Она је била кћи царева и то грчког цара Тодора али не Тодора Ласкара, већ Тодора, грчког цара у Солуну“ (Ruvacac 1934: 2). Притом, Руварац ће истаћи и Теодосијево непознавање историје, које се огледа у мешању Теодора Анђела са Теодором Ласкаром, за кога каже да је Анин отац. „Живот се за првотни извор не може узети; с тога нам не остаје ништа друго, но утећи се к првом делу Доментијановом, к Животу“ (Ruvacac 1934: 2). Руварац ове тврдње доказује позивајући се на Доментијана који добро разликује солунског цара Тодора и Тодора Ласкара.

њу је Србија дистопијска средина, мрачна, влажна, хладна. Она уочава само висока брда и суморне врлети пуне вукова. Њено туђинско порекло ће бити пресудно за краљеву судбину. Уношење многих промене на његов двор, учиниће да се Радослав промени из корена. Он напушта „све“ и одриче се својих уверења, ставова, жеља и потреба, па чак и у потпуности губи свој идентитет. Постаје прави Грк. Управо је овакво Радослављево понашање условило да се властела и војска окрену против њега и да на челу са Владиславом подигну буну. Ово потврђују Евдокијине речи.

„Евдокија: Грчки говориш, грчки пишеш, грчки новац уводиш, грчки мислиш – усред Србије – хтео си да будеш Грк! Она то воли“ (Zupanc 1992: 90).

Анино страно порекло у овој драми има негативно значење, што нас јасно упућује на то да је Зупанц искористила добро познат модел из народне традиције, мотив проклете туђинке. Стога, присуство Ане као странкиње грчког порекла, припаднице Другог, страног, туђег, унапред је предодређено да буде кобно по заједници у коју долази.

Иако је Евдокија изабрала принцезу за свог сина, с временом постаје свесна Аниних моћи и лошег утицаја који има на Радослава, те га упозорава и саветује да је уклони са двора. Он, дакако, увиђа да Анино присуство угрожава његов опстанак на престолу, да не може задржати власт, али се ипак одлучује за љубав. Јасно мајци одговара речима: „Волим је“ (Zupanc 1992: 89). Међутим, лако је запазити да краљ Радослав не пружа прави отпор, не супроставља се ни мајци, те млада краљица није једина жена која га држи под контролом.⁸ Опрезно ће бирати речи којима ће покушати да оправда своју потребу за Аном. Покушавајући да га удаљи од жене, Евдокија додатно наглашава да је њено време на двору прошло, да брак склопљен из политичких разлога више нема смисла, јер је њен отац свргнут с власти, заробљен и ослепљен у Бугарској.

Поред тога што је својим негативним утицајем допринела Радослављевој пропасти, Зупанц истиче још једну њену негативну особину, прељубништво. Баш као и у *Житију*, мотив прељубе је заступљен и драми, а Зупанц га искориштава и служећи се њиме, развија читаву једну епизоду. Дакле, и у драми краљица има љубавника, француског заповедника, по имену Деклер. Но, ипак, њена негативна природа се овим

8 Доказ да жене доминирају на овом с двору јесте и Владислављева несигурност и потчињеност. Ово потврђује тренутак када га Евдокија припрема за разговор са Савом и даје му јасна упуства и усмерења. „Евдокија (устаје од стола): Слушај ме добро, Владиславе! Ја сам Сава. Ти одговараш! (даје Владиславу папир, други држи и сама.) Прво ће да те пита: Где је Радослав? (Владислав гледа у своју харџију.) Владислав: Побегао од мача. Уплашен. Изгнан из краљевства. Кукавица. Остављен од жене. Сам се сахранио. Евдокија: Не! Ти ћутиш! Коју корист имаш Владиславе, сине, да сав свет стекнеш, а да душу своју изгубиш? Владислав (не зна одговор, тражи по папиру): Нема. Евдокија: Шта ћеш дати у замену за душу своју? Владислав: Нећу казнити Дубровник. Евдокија: Нећеш се уздати у у своју силу него у мудрост Божију? Владислав (и даље чисти): Сутра почињем зидање манастира Милешева! Евдокија: Шта је страшније од затворених врата и немогућности уласка? Владислав (чисти све време): Богато ћу даривати светогорске монахе“ (Zupanc 1992: 92).

не исцрпљује. Епизода о љубавном сусрету добија неочекивани обрт. Ана извршава највећи злочин - убија Деклера, убија своју љубав, што потврђује њену неспособност да воли. Злочин у овој сцени ауторка осликава на веома необичан начин. Ана и француски заповедник воде љубав и тихо разговарају о безизлазној ситуацији у коју их је довела превара. Они знају за Савину суровост када су у питању богумили и странци, а поготово прељубници. Тада се појављују војници са бакљама у рукама који трагају за Радославом и краљици ће се учинити да читава шума гори. Уморна од хладне и мрачне Србије, призиваће топлоту сунца.

„Ана: Не могу више да се ломатам по овим брдима и овим врлетима пуним вукова, по Србији хладној и од шума мрачној, некако, влажној. Треба ми сунце!

[...]

Да скинем све са себе и да му се предам! Да и мени једном буде топло, јако топло, врело, да изгорим“ (Zupanc 1992: 91)!

У таквом трансу, деловаће јој се да се читава земља тресе и сва у заносу, острашћена, Ана ће отети Деклеров мач и пробошће га. Готово невероватно, делује да злочин који је починила у њој не изазива никакву грижу савести. Потпуно равнодушна, ледено смирена, води разговор са Евдокијом, која јој даје кесу са новцем, веренички прстен⁹ и покрива мртвог Деклера. Овде се појављује један детаљ, који у историјској литератури заузима важно место. Реч је о златном вереничком прстену краља Радослава. Натпис овог прстена састоји се из два византијска дванаестерца и гласи: „Веренички прстен Стефана, изданка од лозе Дука, прими рукама, Ано, роде Комнина“ (Laskaris 1926: 43).

Занимљиво је што управо Евдокија даје снахи упуства како да побегне и у још један наврат наглашава краљичину изузетну лепоту.

„Евдокија: Никада нисам била тако лепа. Зато ме је муж и отерао и узео Венецијанку.¹⁰ Бежи! Бежи колико те ноге носе. Лепа си“ (Zupanc 1992: 91).

Евдокијино инсистирање на Аниној лепоти могли бисмо да вежемо за мотив злокобне, штетне лепоте. Својом лепотом Ана одудара од свих, те и по лепоти припада Другом, страном, туђем, које је, као што смо већ нагласили, увек опасно. Евдокијино упућивање на чињеницу да никада није била лепа, као што је Ана, као ни опис Владислављеве жене Бјелосла-

9 Евдокија: „Радослав није понео заручни прстен. Узми га, теби га је оставио, Ана. Или га је заборавио. Бежећи. Срби не воле грчке стихове на њему“ (Zupanc 1992: 91).

10 Овај податак о протеривању краљице Евдокије са двора, Зупанц такође преузима из историјских извора. Позивајући се на Никиту Акомината, Ласкарис каже да је Стефан Првовенчани са Евдокијом „живео више година, но слога између њих није дуго трајала. Стеван је пребацивао жени да је била шугава, а она мужу пијанство и неверство. Спор је постао све већи док Стеван није измислио нешто крупно и варварско; претварајући се или и истину говорећи да је ухватио Евдокију у неверству, он нареди да се с ње скину све хаљине и тако голу само у кошуљи отера је. Но његов брат Вукан, пошто се узалуд трудио да брату докаже недостојност овога поступка указа Евдокији пажњу на коју је имала право и посла је у Драч. Цар Алексије сазнав о догађају пошаље по њу и доведе кћер кући“ (Laskaris 1926: 25).

ва, бугарске принцезе¹¹, која има кратке ноге, очи као у вола и ружну косу, није случајно. На тај начин се појачава доживљај Анине лепоте. Када је реч о Аниној лепоти, не бисмо погрешили уколико бисмо је сврстали у ред фаталних лепотица, као што су Јелена Тројанска, Салома, Далила, Федра, због којих су избијали ратови, губили се тронове, али и животи.

Кроз читаву драму појављују се наговештаји о краљичиној огромној жудњи за врином и топлотом. Чини се да је острашћеност једна од њених најупечатљивијих карактеристика.¹² Готово увек је савладава тај део њене природе и не успева да се одупре нагонима страсти. Све што ради, ради у заносу острашћености, а она избија из њеног бића чак и када води обичне разговоре. У тренутку када хоће да добије икону од Саве „она не уме да је тражи, већ отима и покушава да савлада Саву силином свог страшног бића“ (Đimić 1992: 98). Посебно је занимљив начин на који она посматра религију. Молитву доживљава као некакву врсту вежбе и сматра да се „стално моле само они који ништа друго не раде“ (Zupanc 1992: 89), а једино што на икони види јесте страст. Упркос томе што је Сава уверава да је на икони заступљена само Магдаленина истинска љубав према богу, Ана је веома скептична и инсистира на њеној страствености и занесености.

„Ана: Ја знам да ниједан стих наших грчких песника није исписан у таквом заносу какав има та жена у његовом наручју! Ја то знам! Ниједан стих њихов, ни онај најлепши, ни сви заједно, нису вредни тог узбуђења и те страсти која дише с Ваше драге иконе. Дајте ми је!

Сава: То је љубав према богу, госпођо Ана!

Ана: Знам.

Сава: Она је светица. Он је син Божји.

Ана: И то знам. Али погледајте боље! Она је жена, а он је мушкарац! Како је успела да му се приближи“ (Zupanc 1992: 90)?

Ана је веома критична, непрестано поставља питања и никако не успева да разуме Савине поруке. Њихови ставови су веома опречни. Начин на који Ана доживљава љубав у потпуности се супроставља Савиним духовним уверењима. Страствена, телесна љубав чији је Ана заговорник, хришћанство осуђује и сматра за грех. Као што Светлана Томин истиче „хришћанство и еротика се не подносе нарочито добро, а веровало се да је сексуалност више урођена женама него мушкарцима и да су оне подложније ђаволу“ (Tomlin 2011: 42). Анина различитост се види, не

11 Зупанц Бјелославу описује на следећи начин: „Евдокија: Ти си права лепотица, Бјелослава. Владислав: Мајко! Ха! Ха! Мој син ће личити на мене. Она нема лепу косу. Евдокија: Није ништа ружнија од ранијих краљица. Владислав: Има кртаке ноге! Евдокија: Али све остало има на свом месту и у доброј мери. Владислав: Очи су јој увек влажне! Као у вола. Сава: Када ће бугарски војници да оду? Владислав: Да оду? А ко да чува краљицу, овакву лепотицу?... Добра је она! Послужиће“ (Zupanc 1992: 96).

12 Страственост која врви из Аниног лика, својствена је и Владиславу што краљица у једном моменту и наглашава. Ана: „Хоће престо. Све би учинио за њега. О, како смо слични“ (Zupanc 1992: 90). Разлика међу њима огледа се само у томе Владислав страствено жели власт. Тако се и Владислав по својој деструкцији и властољубљу сврстава у ред оних ликова које острашћеност гура у пропаст.

само из њеног поимања љубави, већ и живота. Она не верује у постојање вере, нити милосрђа, а сматра да у животу треба максимално уживати „у тренутку, сада, данас“ (Zupanc 1992: 94). Колико то одудара од Савиних ставова, потврђује моменат када архиепископ на њено питање шта је то срећа, одговори: „Те речи нема у Светом писму [...] Нема је ни као појаве на земљи“ (Zupanc 1992: 94). Упркос томе, они веома добро функционишу и у више наврата се уочава колико међусобно утичу једно на друго. „Однос Саве и Ане представља снажан духовни и обостран емотивни подстицај и одвија се на ивици могућности да прерасте у другачију природу, направивши искорак из духовног у физичко и тиме у драми представља драмски окидач и потенцијал из ког проистиче драмска напетост, а који на крају кулминира и разрешава се трагичном смрћу Ане“ (Kutrički 2010: 64).

Ватра¹³, топлиота и пожуда готово увек су повезани са Аном, почевши од сцене прељубничког чина, па све до њене трагичне смрти када бива спаљена као вештица на ломачи. Као што Снежана Кутрички истиче „Ана је на ивици игре са ватром, и као људско биће које чезне за топлином ватре и задовољењем страсти и пожуде, и са друге стране живећи у страху од уништавајуће природе ватре. Такође и као митска сила, она може зазирати од њеног сагоревајућег огња, јер знамо да су у средњем веку користили ломаче да би спалили вештице. Подразумевало се да ако су жене биле без греха и изван утицаја демонских сила, ватра им не би могла наудити, а њихово избављење из ватре, било би баш попут дејства из легенде о огњеној купини, доказ богоугодности и светости“ (Kutrički 2010: 78). Поменута легенда о огњеној купини јасно нас упућује на *Другу књижу Мојсијеву* у којем се појављује несагорива купина. Мојсије је напасао стадо свог таста на гори Божјој Хорив и видео је пламени огањ у жбуну купине који горео, буктао, али није сагорево. Тада је чуо глас Бога: „Не иди овамо. Изуј обућу своју с ногу својих, јер је место где стојиш света земља“ (*Друга књига Мојсијева*: 3, 6).

Анин лик ће пред крај драме доживети трансформацију. Кључну улогу у драстичној промени Аниног лика има архиепископ Сава¹⁴, који је сматрао да краљица може исконски да се промени. Оно што је посебно

13 „Симболика ватре има двојак карактер. На једном полу – то је слика жарког и осветничког пламена који прети смрћу и уништењем, на другом је елемент очишћавајућег пламена, који доноси и топлоту – оличење стваралачког, активног начела. Ватра је сматрана и за непосредног адресата паганског култа, и за посредника између човека и божанства [...] У словенским обредима и бајањима ватра је упоређивана с љубавним пожаром“ (SM: 64). „Ватра има реинкарнацијске способности јер и кад спаљује и уништава, ватра је симбол очишћења и препорода“ (RS: 741).

14 Лик архиепископа у овој драми је доминантан. Сви ликови зависе од његових одлука. Он одлучује о њиховим положајима, али и о животима. Краљ Радослав ће га молити да га замонаши, а Владислав да га крунише. Несигурни Владислав ће на крају драме, када сазна да је Сава отишао у туђу земљу, у Бугарску и да је тамо умро, у још један наврат потврдити своју немоћ и неспособност. „Владислав: Вукови све јаче завијају. Приближавају се. И множе се. Само он може да помогне. Иринеј: Молите се! Владислав: Немам времена! А без њега не смем да се вратим! Нико ми не би веровао да је мртав! Како да стигнем до њега? За мном је најезда Монгола. И мали брат Урош.

интересантно јесте његово уверење да је од свих ликова само она спремна за чин замонашења. Иако Ана то одбија, он је решен у намери да је замонаши. Жели да је ослободи демонског окриља и у потпуности ће се посветити спасу њене душе.

„Ана: Нисам спремна!

Сава: Зашто си онда дошла?

Ана: Само да тебе видим. На тренутак.

Сава: Нећу да те уводим у искушење. Ослободићу те зла! Ана, твоја душа је детиња.

Ана: Ослободите мене зла? Како?

Сава: Твоја добра дела?

Ана: Не знам ниједно.

Сава: Твоја молитва?

Ана: Заборавила сам је.

Сава: Твој хлеб?

Ана: Имам само своје тело.

Сава: Твоје вино?

Ана: Моја крв. Или је то лед у мојим жилама?

Сава: Спремај се“ (Зуранс 1992: 94).

Од тренутка када је краљица Ана обукла монашке хаљине, постепено је нестајао онај део њене природе због ког је чинила грехе. Нестајала је она Ана која је „бежала“, „убила Пјера“, „изневерила Радослава“, „лагала попа“, „грабила сва блага света“, „отимала икону“, „презирала празнике“, „мрзела шуме“ (Зуранс 1992: 94). Захваљујући Сави, друга Далила, развратна прељубница, убица, ослобођена је свих учињених грехова и постала је монахиња Марина.¹⁵ Слика када Ана клечи испред ногу архиепископа Саве, неодољиво подсећа на икону на којој Магдалена клечи поред Исусових ногу. Да је успела да савлада острашћеност која је обузимала читаво њено биће, показује сцена када Ана, сада монахиња Марина, узвишена, чиста и смирена, у монашкој хаљини седи у тамници, везе, певуши и рецитује песму Вилијама Блејка. Ово је први пут да сцена у којој се Ана појављује одише миром и спокојом. Занимљиво је запажање Иване Димић која када говори о сцени када Ана тражи од Саве икону, каже да „тражећи икону, Ана заправо метафорично (и не само метафорично) тражи од Саве опрост и спокој“ (Димић 1992: 98). У још један наврат можемо закључити да је Ана од архиепископа добила жељени мир и опроштај, а у томе нам помаже један детаљ. Наиме, пред сам полазак на пут, Сава ће укратко рећи Владиславу: „Поћи ћу. Прво да однесем монахињи Марини њену икону“ (Зуранс 1992: 96).

А испред, глад и болест, хаос и рат. Којим путем да идем? Како да га пренесем? Лепо је то смислио! Да умре! И то у Бугарској“ (Зуранс 1992: 97).

15 „Сава: Од сада, за сва времена, ти си монахиња Марина која сем чистоте нема никаквог другог блага. Захвали Богу, Марина. (Ана љуби његове руке.) Достигла си највећу, највишу тачку у свом животу. Врхунац за којим си чезнула. (Ана на врхунцу. Хор монахиња. Ана љуби Сави руку. Додирује га)“ (Зуранс 1992: 95).

Судбина монахиње Марине, која, иако је била под заштитом архиепископа Саве, јесте утамничење, а потом и трагична смрт. Ана није успела да се избави из ватре, маса народа и војници је спаљују на ломачи по наређењу краља Владислава. За разлику од огњене купине, Ана је сагорела. Спаљивање Ане на ломачи, можемо довести у везу са Евдокијиним констатацијом с почетка драме: „Она је вештица“ (Zupanc 1992: 89). Притом, и краљ Владислав приликом „лова на њу“, ословљава је термином вештица.¹⁶ Уверење других ликова у Анино демонско порекло и њихови страхови, условили су да краљица сконча свој живот на овако трагичан начин.

У тренутку када је хватају и припремају за спаљивање на ломачи, Сава је грли и штити, а она изговара тешку клетву.¹⁷

„Ана: Проклети били! Проклети били! Нека буду ратови, нека се страда и гине и мрзи и пати хиљаду година на овој земљи“ (Zupanc 1992: 95)!

Овим се потврђује да је краљица предвидела низ трагичних дешавања која ће задесити Србију. Зато Штефковић с правом истиче: „Да ли због женске клетве или због страсти и себичности, тек страдања ‘на овој’ земљи као да траје вековима“ (Štefković 2007: 133).

Током читаве драме, јасно је наглашен доживљај Ане као демонског бића. Поред њене кобне, демонске лепоте, чињенице да је туђинка, поред тога што је други ликови називају вештицом, њена способност да препозна онострано и будућност додатно указује на то да краљица има својства демонског нељудског бића. Ово није једина ситуација, која упућује на Анину способност предвиђања. Уколико се присетимо, она ће предвидети Владислављев брак са бугарском принцезом, који ће бити последњи покушај да се спасе Србија, а поврх свега, рећи ће Сави да ће он бити тај који ће поднети крст и крвав венац за „све њих“, јер му „тако пише“ (Zupanc 1992: 96).

На крају, остаје отворено питање, ко је заправо била Ана? Краљица, монахиња, вештица, демонско биће?

Обликовање лика краљице Ане у *Житију светиоџ Саве* надовезује се на уобичајену негативну представу о жени. „У приказивању жене, стари писци су једноставни. Жена је најчешће символ апсолутног зла; врло ретко символ апсолутног добра. Средине нема. Нема спајања добра и зла, које је допуштено људима“ (Đukić 1930: 98). Анализа краљичиног лика у *Огњеној кућини*, показала је да Ана из Теодосијевог *Житија* и Ана из савремене драме имају заједничку карактеристику - негативан утицај на краља Радослава и кривицу за његово свргавање с престола. Међу-

16 „У свим словенским традицијама, вештица је познато лице из народне демонологије, које у себи садржи црте реалне жене и демонског бића. Блиска је категорији такозваних знајућих људи који поседују неко надзнање, а карактерише је низ типичних демонских својстава“ (SM: 77)

17 „Клетва као самосталан исказ или исказ у оквиру других жанрова изриче се са вером у магијску моћ речи да Бога, демона, судбину или природне силе покрене на оношење зла“ (Ајдачић 2003: 1). „Проклиње се најчешће из осећања љутње, увређености и понижености, или из жеље за осветом због нанете неправде. Клетва је у већем броју случајева знак слабости и немоћи“ (Ђаровић 2009: 7-8).

тим, Јелица Зупац је задржала основни мотив о фаталној жени као узроку страдања, али га је поетски уобличила и ширећи причу о њеној судбини, створила је једну од најупечатљивијих женских фигура у српској историјској драми, психолошки веома сложен лик који је разапет између добра и зла, духовности и острашћености, светла и таме.

Литература:

Ajdačić 2003: D. Ajdačić, *O kletvi u usmenoj književnosti*, www.rastko.org.rs/knjizevnost/nauka, 1- 8.

Barišić 1978: F. Barišić, „Veridbeni prsten kraljevića Stefana Duke (Radoslava Nemanjića)“, *Zbornik radova Vizantološkog institut*, knj. XVIII, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Vizantološki institut, 257-269.

Bogdanović 1992: D. Bogdanović, predgovor knjizi *Žitije svetog Save*, preveo Lazar Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.

Biblija: Sveto pismo Starog i Novog zaveta 2005, prevod Đura Daničić – Vuk Karadžić, Šabac – Valjevo – Beograd: Glas Crkve.

Volk 2006: P. Volk, *Između kraja i početka. Pozorišni život u Srbiji od 1986. do 2005*, Beograd: Muzej pozorišne umetnosti Srbije.

Domentijan 2001, *Žitije Svetoga Save*, prevod i komentari Ljiljana Juhas Georgievaska, Beograd: Srpska književna zadruga.

Dimić 1992: I. Dimić, „O moći vlasti i moći ljubavi“, *Scena: Časopis za pozorišnu umetnost*, knj. 1, broj 2, Novi Sad: Sterijino pozorje, 98.

Đukić 1930: A. Đukić, „Pogled na ženu, ljubav i brak u našoj staroj književnosti“, Beograd: *Srpski književni glasnik*, knj. XXIX, br. 2, 98-103.

Đapović 2009: L. Đapović, *Smrt i onostranost u kletvama*, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Etnografski institut.

Zupanc 1992: J. Zupanc, „Ognjena kupina“, *Scena: Časopis za pozorišnu umetnost*, knj. 1, broj 2, Novi Sad, 89-97.

Jireček 2010: K. Jireček, *Istorija Srba: Politička istorija do 1537. godine*, knj. 1, preveo i dopunio Jovan Radonić, Pirot: Pi-press.

Kisas 1978: S. Kisas, „O vremenu sklapanja braka Stefana Radoslava sa Anom Komninom“, *Zbornik radova Vizantološkog institut*, knj. XVIII, Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti – Vizantološki institut, 131-139.

Kutrički 2010: S. Kutrički, *Dinastija Nemanjića u savremenoj srpskoj drami*, [magistarski rad], Novi Sad: Filozofski fakultet.

Laskaris 1926: M. Laskaris, *Vizantijske princeze u srednjovekovnoj Srbiji*, Beograd: Knjižarnica Franje Baha.

Mandić 1975: S. Mandić, *Drvenik: Zapisi konzervatora*, Beograd: Slovo ljubve.

Ruvarac 1934: I. Ruvarac, „Kraljice i carice srpske“, *Zbornik Ilariona Ruvarca: odabrani istorijski radovi*, spremio za štampu Nikola Radojčić, Beograd: Srpska kraljevska akademija, 1-5.

Stanojević 1923: S. Stanojević, *Iz srpske prošlosti: istorijski članci*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Napredak.

Tomin 2011: S. Tomin, *Mužastvene žene srpskog srednjeg veka*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Tomin 2007: S. Tomin, *Knjigoljubive žene srpskog srednjeg veka*, Novi Sad: Akademska knjiga.

Teodosije 1992, *Žitije svetog Save*, preveo Lazar Mirković, Beograd: Srpska književna zadruga.

Frajnd 1996: M. Frajnd, *Istorija u drami, drama u istoriji: ogledi o srpskoj istorijskoj drami*, Novi Sad: Prometej – Sterijino pozorje; Beograd: Institut za književnost i umetnost.

Štefković 2007: J. Štefković, „‘Ognjena kupina’ Jelice Zupanc – srednjovekovne teme u modernoj srpskoj drami“, *Zbornik Matice srpske za scenske umetnosti i muziku*, br. 36, Novi Sad: Matica srpska, 123-134.

Речници:

RS - Chevalier Jean - Gheerbrant Alain 1983, *Rječnik simbola: mitovi, sni, običaji, gest, oblici, likovi, boje, brojevi*, Zagreb: Nakladni zaod Matice Hrvatske.

SM – Tolstoj M. Svetlana – Radenković Ljubinko 2001, *Slovenska mitologija: enciklopedijski rečnik*, Beograd: Zepter book world.

Snežana Tucaković

QUEEN ANA'S CHARACTER IN JELICA ŽUPANC'S PLAY OGNJENA KUPINA

Summary

This paper analyses the character of Queen Ana in *Žitije svetog Save* by Teodosije Hilandarac (Theodosius of Hilandar) and the modern play *Ognjena kupina* by Jelica Županc. Special attention is given to the motif of suffering because of a woman. Shaping Queen Ana's character in *Žitije svetog Save* builds upon the usual negative image of a woman. She is presented as the main culprit in King Radoslav's overthrow. The paper shows through apt examples that Jelica Županc relied heavily on Teodosije's medieval biography both in her artistic interpretation of the famous story of queen Ana and in the characterization of the heroine. The authoress of the play has made one of the most impressive female figures in Serbian historical drama by combining authentic historical data and details provided by Teodosije's biography.

Keywords: Queen Ana, woman, suffering, beauty, passion, history, stranger

Примљен у марту 2014.

Исправљен у јуну 2014.

Прихваћен у јуну 2014.